

ELTE BTK Néprajz MA I.

Tompos Krisztina

Kálmány Lajos a megítélések tükrében

1952-ben jelent meg Kálmány Lajos gyűjtése alapján a Történeti énekek és katonadalok¹ című kötet. Ez a hír önmagában valószínűleg senkit nem rendítene meg, hiszen könyvek mindig is íródtak, majd kiadták őket. Hiszen könyv csak papír, és mint ilyen, ártalmatlan, csak kiszolgálja a művelődni vágyók ízlését. Vagy mégsem? Úgy hiszem, számtalan példa volt már rá, hogy egy mű nem bizonyult annyira ártalmatlannak, hiszen a benne megfogalmazott tartalmat könnyen hatalmi célok szolgálatába lehetett állítani.

Dolgozatom kiindulópontja tehát a fent említett kötet, mely 1952-ben jelent meg. A megjelenés éve esetünkben egy lényeges információ, mivel ez az év a magyarországi szocializmus kiépülésének kezdeti időszakához tartozik. Úgy vélem, minden korszaknak megvannak a maga sajátos vonásai, jellemzői. Ez egyfajta szabályrendszer, ami az emberek mindennapjait teljesen áthatja, az élet ez alapján szerveződik. Az azonban változó, hogy egyes korszakokban mennyire hangsúlyosak és kézzelfoghatóak ezek a hatások. A múltba visszatekintve, kívülállóként könnyebb mindezt letisztultnak, jól kivehetőnek látni és ez különösen igaz az ötvenes évekre, ahol elég nyilvánvaló elvárásokat támasztottak az emberek felé. Mai szemmel nézve a vizsgált időszak fő jellemvonásai könnyen tetten érhetőek, hiszen az uniformizálás vágya az egész életet áthatotta, ez a szándék nyilvánvaló volt.

1 KÁLMÁNY L. 1952.

Mint írtam, ezek a sajátosságok az egész életet szervezik, befolyásolják, ebbe pedig az információ terjesztésére alkalmas könyvek is beletartoznak. Esetünkben tehát Kálmány Lajos kötete magán viseli az 1950-es évek jellemvonásait, a kor ideológiáját és elfogadott retorikáját. Ha beleolvasunk egyes részeknél az az érzésünk támadhat, hogy a cím ellenére egy propagandafüzetet tartunk a kezünkben. Kálmány Lajos életét és munkásságát gyakorlatilag eszközként használták fel egy ideológia alátámasztásához, ez adja dolgozatom problematikáját: Ennek következtében Kálmány és gyűjtése sajátos megvilágítást nyert, amit a későbbiekben szeretnék bebizonyítani. Dolgozatomban Kálmány Lajos személyét állítom a középpontba, hogy bemutassam, egy ember életét milyen sok szemszögből lehet értelmezni (és ezáltal torzítani) szakmától és kortól függően. A szakmai mellett a személyes indíttatás, akár egy személyes konfliktus is lényeges szerephez juthat a tudományos munka során és ez olykor az ideológiai befolyásához hasonló torzításokhoz vezethet, ennek bebizonyítását Banó István és Dégh Linda vitáin keresztül kísérem meg.

A könyv Az 1952-ben megjelent Történeti énekek és katonadalok Kálmány Lajos munkája, és mégsem az. A szerző ugyanis már 1919 decemberében meghalt, így a kötet utólagos szerkesztés eredménye. Az elkészítés során felhasznált hagyaték sorsa meglehetősen hányatott volt. Móra Ferenc és néhány segítőtje összegyűjtötték a pap lakásán található iratokat, melyeknek egyik fele a szegedi Somogyi Könyvtárba, másik fele pedig a Nemzeti Múzeumba került. A budapesti anyagot Sebestyén Gyula átvitte az Ethnológiai Adattárba, ahol évtizedekig állt érintetlenül, becsomagolva (néhányan azt állították, hogy Sebestyén megtartotta az anyag egy részét). 1949 őszén a Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlést szervezett Szegeden Kálmány halálának harmincadik évfordulója alkalmából és ennek során a hagyaték sorsa is szóba került, célul tűzték ki az anyag feltárását. Végül Dégh Lindát bízták meg a munkával, de a vállalkozáshoz csatlakozott még Kovács Ágnes, Acsádi György és Katona Imre is. 1950. tavaszára elkészültek az anyag rendszerezésével, melynek kiadását a kor hatalmi elvárásainak megfelelően egy öt éves terv keretében képzelték el: „*A Társaság javaslatunkat elfogadta és a Folklore Munkaközösség öt éves tervében öt év alatt a következő köteteket fogja elkészíteni: I. Történeti énekek és katonadalok, II. Alföldi balladák, III. Mondák és legendák, IV. Népmesegyűjtemény, V. Mítosz és hiedelemanyag*”² A tervszerűség

szándékát a könyv megjelölésében is hangsúlyozták: *Kálmány Lajos Népköltési Hagyatéka I.* A tervet sajnos nem sikerült teljesíteni, ezen kívül még egy kötet látott napvilágot, az *Alföldi népballadák*³.

Felépítését tekintve a mű három fő fejezetre osztható: az elsőben Kálmány Lajos címmel Péter László a gyűjtő életrajzát közli, a második részben Kálmány Lajos munkássága és a történeti énekek címmel Dégh Linda a kötet létrejöttének körülményeit és az elkészítésnél használt módszertant írja le, valamint Kálmány munkásságát méltatja (az értékelés alapját a marxizmus eszme- és értékrendszere adja), végül a mű nagy részét a dalok közlése és az ahhoz írt jegyzetek teszik ki, melyek első felét Dégh Linda, a második felét pedig Katona Imre készítette. A sorozat főszerkesztője Ortutay Gyula volt.

Ebben a részben Kálmány életének különböző megvilágításaira szeretném felhívni a figyelmet, és ezen keresztül bemutatni, miként lehet egyes elemeket kiemelve más-más olvasatokat, szinte teljesen eltérő Kálmány Lajos-képeket létrehozni.

**Kálmány Lajos
a különféle
megítélések
tükrében**

Ehhez a részhez főként a Péter László által írt életrajzot használtam fel⁴. Más lehetőségem nem nagyon volt, hiszen lassan száz év múltával is ez tűnik a legrészletesebb Kálmányról szóló életrajzi írásnak. Később az egyes lexikonok és más szerzők is többnyire rá hivatkoztak. A kornak megfelelő nyelvezet, a „szocialista retorika” nagyban nehezítette az objektív képalkotást, de a feldolgozás során megpróbáltam lehántani az elfogultság és az ideológia héját.

Kálmány Lajos élete

Kálmány Lajos 1852. május 3-án született, Szegeden. Eredeti neve Kálmán, Kálmány pedig csak a felvett írói neve. Szülei, Kálmán Ferenc tímármester és Omachel Rozália (egy ruszin mészáros leánya) voltak. A négy testvére közül ő volt a legidősebb. Elemi iskoláit Szegeden végezte el, majd 1862-ben beírták a szegedi piarista gimnáziumba, ahol 1871-ben érettségizett. Ezután a temesvári papneveldebe került (Péter László szerint anyja kényszerítette) és 1865. július 24-én pappá szentelték.

Negyven éves koráig nagyon mozgalmas élete volt, a folyamatos áthelyezések, főként a nehéz természetéből adódtak. Sokszor került konfliktusba feletteseivel és mivel többnyire nem volt hajlandó meghunyászkodni, sok ellenséget szerzett magának, ráadásul a szembe-szegülést mindig áthelyezéssel „honorálták”. Az állandó vándorlás azonban sok előnnyel is járt, hiszen minden állomáshelyén gyűjtött, így neki köszönhetően sok Szeged környéki falu népköltéséről gazdag

3 KÁLMÁNY L. 1954.

4 PÉTER L. 1952.

anyag maradt fenn. 1875. augusztus és 1894. április között a következő falvakban volt káplán (összesen tizenkettő): Pécska, Csanádapáca, Battonya, Szeged-Rókus, Szaján, Törökbecse, Apátfalva, Szőreg, Csanádpalota, Mezőkovácsháza, Csóka, Magyar-szentmárton.

Kápláni tevékenységének első színhelye tehát Pécska, ahova huszonhárom éves korában került. A néphagyományok iránti érdeklődése már itt megmutatkozott, ekkor gyűjtötte ugyanis első művének, a „*Koszorúk az Alföld vadvirágaiból*”⁵ két kötetének anyagát. Bár néprajzi témákkal már korábban is foglalkozott, csak egy tanulmánya jelent meg 1875-ben a Magyar Nyelvőrben.⁶ Az igazi gyűjtőmunka kezdete tehát a Koszorúkhöz köthető.

Már itt, Pécskán is összeütközésbe került a feletteseivel (állítólag a plébánosa meg akarta lopni), amit a nyilvánosság elé tárt, amiért megintették és áthelyezték Csanádapácára 1877. áprilisában.

Innen 1878. áprilisban Battonyára került, ahol szintén nem maradhatott sokáig, és bár itt is volt egy fegyelmi ügye, végül betegsége miatt (tuberkulózis) kellett szabadságot kérnie.

Csak három hónapot pihenhetett, 1879. februárban Szeged-Rókuson lett káplán. Az itt gyűjtött anyagot különösen értékesé teszi az, hogy az utolsó pillanatban sikerült megörökítenie az „Ős-Szeged” népköltési képét, hiszen az árvíz nemsokára elpusztította a város nagy részét. Ekkor Kálmányt is érték veszteségek, az ár tönkretette gazdag könyvtárát. Az itt gyűjtött szövegek adták következő nagy művének, a *Szeged Népe*⁷ első kötetének anyagát, mely 1881-ben jelent meg.

Szeged-Rókuson sem maradt sokáig, 1879. márciusban már át is helyezték Szajánba, ahonnan 1880. decemberben Törökbecsére került, de itt is csak négy hónapot töltött. Ez idő alatt jelent meg a *Szeged Népe I.* kötete, aminek már nagy visszhangja volt a szakmában, többen méltatták vagy kritizálták. Törökbecsei felettese, Szentkláray Jenő lelkész az egyházi mellett világi hivatással is rendelkezett: történész volt. Így jól megértették egymást Kálmánnyal és később is tartották a kapcsolatot, de nem, mint egyházi emberek, hanem mint tudósok. Vele tehát nem került konfliktusba Kálmány, a helyi iskolaszékkal azonban igen, amikor is a tanítók bevádolták, hogy „sikamlós verseket” gyűjt a gyerekektől. Erre reagált a „*Népköltésünk gyűjtésének sorsa a vidéken*” című cikkében, mely a Pesti Napló 1881. március 17-i

5 KÁLMÁNY L. 1877., 1878.

6 KÁLMÁNY L. 1875.

7 KÁLMÁNY L. 1881b.

számában jelent meg.⁸ A válasz nem volt túl tapintatos, a községet és annak több értelmiségi tagját kompromittálta, így innen is mennie kellett.

1881. májustól 1882. augusztusig Apátfalván káplánkodott. 1882-ben jelent meg a *Szeged népe II. kötete*⁹, amit sokan méltattak.

Ezután Szőregre került, ahol több mint öt évet töltött el, és ez idő alatt jelentős népköltési anyagot gyűjtött össze a faluban és a környező településeken. Ebből állt össze a *Szeged Népe III. kötete*¹⁰, mely állítólag már ekkor kiadható állapotban volt, csak az anyagi viszonyok nem tették lehetővé a megjelenést. Szintén itt, Szőregen 1885-ben látott napvilágot egyik leghíresebb tanulmánya, a *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya*¹¹, melyet fel is olvastak az Akadémián. Ez a mű jelzi, hogy milyen ellentmondás volt Kálmány egyházi és néprajzi munkássága között: mint tudóst, a néphagyomány olyan vallásos elemei is foglalkoztatták, amit egyházi emberként nem lett volna szabad elfogadnia.

1885. decemberben Csanádpalotán lett segédlelkész, ahol ismét felkavarta a kedélyeket. A Szegedi Híradó 1886. január 29-i számában „A vidékről”¹² címmel írt cikket a környék elmaradottságáról, amit „Figyelő” álnéven publikált. Óvatossága ellenére fény derült a szerző kilétére és ez ismét felettesei rosszallását váltotta ki.

1887. februárban Mezőkovácsházára helyezték, ahol mindössze két hónapig szolgált, majd innen Csókára került, ahol ismét hosszabb időt, négy évet töltött el. Ez a pár év szakmai szempontból sok eredménnyel járt, például ekkor ismerkedett meg Hermann Antallal, akinek segítségével az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*-ban is publikált. Emellett hozzá került Ipolyi és Abafi népköltési gyűjteménye, amelyet Abafi kérésére jegyzetekkel látott el. Az elkészült háromkötetnyi mű azonban sajnos eltűnt és ma már csak Kálmány jegyzeteiből rekonstruálható. 1889-ben a Magyar Néprajzi Társaság rendes és választmányi tagja lett, majd 1891-ben megjelent a *Szeged Népe* harmadik kötete is. Mindezek ellenére Csókán sem volt zavartalan az élete, 1889 márciusában a helyiek bevádolták a feletteseinél, mivel kifogásolták hitoktatói tevékenységét, ám az ügyből végül semmi nem lett.

8 KÁLMÁNY L. 1881a.

9 KÁLMÁNY L. 1882.

10 KÁLMÁNY L. 1891.

11 KÁLMÁNY L. 1885.

12 KÁLMÁNY L. 1886.

1891 szeptemberében ismét új faluba osztották be, Magyarszentmártonba, ahol negyven évesen végre letette a plébánosi vizsgát. (Kezdetre kellemetlenné válni, hogy ennyi idősen még mindig káplán.) 1892-ben egy újabb kétes ügybe keveredett: a szomszédos Ófaluban a jegyző és a bíró konfliktusában a parasztok érdekeit védő bíró mellé állt és ezt az ügyet is a nyilvánosság elé akarta tárni. A püspök felszólította, hogy kérjen bocsánatot, ám erre nem volt hajlandó, így március végén meg is érkezett a levél az újbóli áthelyezéséről.

Káplánságának utolsó állomásán, Németeleméren 1892. márciustól 1894. ápriliséig tartózkodott. Itt ismét egy tudós plébános, Szabó Ferenc lett a felettese, akivel jó barátságot alakítottak ki és ez sokban megkönnyítette a helyzetét. Szabó Ferenc több történelemkönyvet adott ki, valamint a Történelmi és Földrajzi Könyvtár sorozat elindítója és szerkesztője is volt.

1893. Kálmány életének egyik legmozgalmasabb éve, bár nem csak pozitív értelemben, hiszen a célul kitűzött szeged-rókusai plébániát végül nem kapta meg. 1892. decemberben értesült a plébánia megüresedéséről és ettől kezdve mindent megtett, hogy őt válassza ki a városi tanács a posztra. Azonban hiába korteskedtek érte a tudományos és az irodalmi élet olyan jeles alakjai, mint Hermann Antal vagy Jókai Mór, már a választás első fordulójában (1893. április 26.) kiesett, nagyon kevés szavazattal. Ráadásul a választás befolyásolására írt cikke, a *Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban*¹³ is csak egy nappal a szavazás után jelent meg.

1894 tavaszán megüresedett Csanádpalotán a plébánosi hely, így került oda májusban helyettes plébánosnak és az is maradt egészen 1898. június 20-ig, holott már korábban kérte a véglegesítését. Erről az időszakról nincs sok információnk, de az biztos, hogy életében a néprajzi gyűjtés háttérbe szorult, hiszen csak két tanulmánya jelent meg tíz év alatt. Ennek több oka lehetett: lekötötték papi teendői, a gazdálkodás, amit maga végzett és a rókusai plébániáért folytatott harc is elkedvetlenítette. Káplánt takarékoságból nem tartott, ráadásul a földjein is egymaga dolgozott, nem fogadott fel bérest, emellett állítólag papi teendőit sem végezte hibátlanul.

1906 augusztusában agyvérzést kapott és a jobb oldala lebénult. Még négy évig élt Csanádpalotán, betegsége miatt azonban helyettes lelkészt kellett felfogadni és végül 1910-ben nyugdíjazták, így kénytelen volt a hűgához költözni Szegedre. Ettől kezdve folyamatosan gyógyfürdőkbe járt (ahol gyűjtött is), és ennek köszönhetően hama-

rosan felgyógyult és visszatért a tudományhoz. Ettől kezdve leghívebb levelezője Sebestyén Gyula lett, aki mindenben a segítségére volt és folyamatosan munkára ösztönözte. 1912-ben újabb kudarc érte: Sebestyén szerette volna bevásztatni a Kisfaludy Társaságba és Kálmány tiltakozása ellenére 1911 decemberében tagnak ajánlotta. Az 1912. februárban megtartott választáson csúfos vereséget szenvedett: ellenfele huszonnyolc szavazatával szemben ő csak kilencet kapott. A kudarc azonban már nem érte készületlenül, ráadásul szakmai elismerésekben is volt része. 1912 decemberében bevásztották az Irodalomtörténeti Társaságba és 1913-ban jelentkezett a Folklore Fellows magyar csoportjába. Emellett több műve is megjelent: a *Hagyományok I., II*¹⁴. és az általa szerkesztett *Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye*.¹⁵ A „magyar mitológia” iránti érdeklődése megmaradt és tovább fokozódott, bár az általa gyűjtött hiedelemanyag kiadására nem kerülhetett sor, papként eddig már nem mehetett el. Az első világháború kitörése után tovább gyűjtött, egyre jobban érdekelték a történeti dalok, kötet kiadására azonban nem lehetett gondolni a háborús időkben. Életének utolsó két évéről szinte semmit sem tudunk, nem gyűjtött, nem jelent meg írása, emberkerülő lett. 1919. december elején halt meg, hatvanöt évesen. Lakása elhanyagolt volt, kéziratok egy egész szobát töltöttek be teljes összevisszaságban, senkije sem volt. Így lehetséges, hogy halálának pontos ideje sem ismert, egy iskolás gyerek talált rá, akitől rossz irkákat szokott venni. 1919. december 7-én helyezték vég-ső nyugalomra a szegedi Dugonics temetőben.

Ez volt tehát Kálmány Lajos élete, pontosabban annak csak egy olvasata, de az összeállítás során megpróbáltam a legobjektívebb adatokat figyelembe venni. Most ehhez képest szeretném érzékeltetni, mennyire másképp is lehet értelmezni ugyanezt az életutat.

A különböző írásokat olvasva új és új Kálmány Lajos jelenik meg a képzeletünkben. Egyik sem lehet a „valódi”, hiszen már régen eltávozott az élők sorából, életét nem ő írta le, hanem mindig mások, egyre távolabbról visszatekintve és más-más célok és érdekek által vezérelve. Reményeim szerint a következőkben kiderül, hogy mennyire fontos az, milyen indíttatásból kezdtek el foglalkozni a munkásságával.

Kezdjük talán a „legártalmatlanabb” területnél, a lexikoncímshavak- Lexikonok
nál. Ebben az esetben a fő szempont általában a szakmai értékelés, így a megvilágítás is ennek megfelelően változik. Emellett természetesen

14 KÁLMÁNY L. 1914a, 1914b

15 KÁLMÁNY L. 1914c.

a szócikk készítőjének személye sem elhanyagolható, bár többnyire a szerzők a szakmai célok figyelembevételével szerkesztik meg az ön-életrajzot, objektivitásra törekedve. Három lexikon címszavait tekintem meg, melyek a vallási, az irodalmi és a néprajzi megvilágítást reprezentálják.

A Magyar Katolikus Lexikonban¹⁶ Viczián János természetesen Kálmány Lajos egyházi pályát tekinti mérvadónak, de a néprajzos érdemek méltatása sem maradhat el, hiszen ez csak emeli pap emberi, szellemi „értékét”. A fontossági sorrend azért egyértelmű, a szócikk is így kezdődik: „*plébános, néprajzos*”.

A következő a Magyar Írók Élete És Munkái, Szinnyei József alapján, mely 1897-ben, tehát Kálmány halála előtt jelent meg. Szinnyei már ekkor elismerte néphagyománygyűjtő tevékenységét: „*a népszóbeli hagyományainak gyűjtésével foglalkozik*”¹⁷, de „néprajzosnak” még nem nevezte, nem is nevezhette a korai időpontra való tekintettel. Ebben az esetben Kálmány titulusa: „*római katolikus lelkész*”.

Végül a mi szempontunkból legfontosabb, a Néprajzi Lexikonban Diószegi Vilmos¹⁸ által írt címszó következik. Itt Kálmány megnevezése kizárólag „*néprajzkutató*” és papi tevékenységéről csak a népköltés-kutatás kapcsán esik szó, főként a folklórkutatásban betöltött úttörő szerepét méltatja. Az egyházi foglalkozás tényének ilyen jellegű háttérbe szorítása azzal is összefügghet, hogy a Lexikon szocializmus időszakában íródott.

Kutatói szempontok: Kovács Ágnes és Ortutay Gyula

Mikor egyes kutatók a saját szakmai érdekeik figyelembevételével használták fel és értelmezték Kálmány Lajos munkásságát, a gyűjtő képe olykor meglehetősen egyoldalúvá vált. Attól függően, mi volt az alaptéma, életének és munkásságának csak részterületeit emelték ki, hiszen nem maga Kálmány állt a középpontban, csak mellékszereplője volt az eseményeknek. Ez azonban akaratlanul is torzításokhoz vezetett. Így lehetséges, hogy Kovács Ágnes Benedek Elekről írt tanulmányában Kálmány, mint a régi, rossz néprajzi gyűjtőmódszerek egyik képviselője jelenik meg: „*Ennél is nagyobb meglepetést okozott számomra a hiteles népmesegyűjtés első kezdeményezőjének tekintett Kálmány Lajos hagyatékának az áttanulmányozása. Kiderült, hogy Kálmány szövegei sem hitelesebbek, mint Krizsáéi, csak- rosszabbak. Arany László kitűnő mesemondó volt, Kriza igen jó stilisztá, Kálmány azonban sem az egyik, sem a másik. Szövegeit háromszor, négyszer is*

16 VICZIÁN J. 2001. 64.

17 SZINNYEI J. 1980-1981. 870-871.

18 DIÓSZEGI V. 1979. 730.

átírta (...), nem azért, hogy hamisítson, hanem minden valószínűség szerint azért, hogy népibbé tegye őket.”¹⁹

A másik végletet képviseli Ortutay Gyula, aki 1940. március 14-i szegedi magántanári előadásán²⁰ Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés kapcsolatáról beszélt. Ez az előadás szakmai nézőpont mellett (ami egyértelműen az egyéniségkutatást preferálja) egy meglehetősen elfogult, Szeged-központú látásmódot is képvisel, ami rányomja a bélyegét Kálmány megítélésére. Már a kezdősorokból is sejthető, hogy nem éppen szigorúan csak a tényekre szorítkozó előadás várható, hanem az érzelmek is szerepet kapnak. *„Ha kedves Istennek a magyar népe és választott törzsököt, mellyel a magyarságot terjeszti: akkor az Alföld népei közül Szegedét választotta ki e feladat megoldására.”- írja egyhelyütt leplezetlen büszkeséggel s féltő szeretettel városáról Kálmány Lajos.*²¹ Az egész írás vitathatatlan tényként kezeli, hogy Kálmány Lajos minden néprajzi tevékenységét kizárólag Szeged érdekében végezte és élete minden szakaszában valahogy kötődött a városhoz. Nem kizárt, hogy ez valóban így volt, azonban ilyen jellegű küldetéstudatot feltételezni talán egy kicsit túlzás: *„kutatásainak középpontjában mondhatni kizárólag Szeged népe állott és a Szegedről kivándorolt, Temesközt visszamagyarító telepések.*²² Ortutay a szegedi öntudat hangoztatása mellett a helyes gyűjtési módszerek ismertetésénél is Kálmány életéből merít példákat, sokszor olyan tudatosságot feltételezve, amit nehéz lenne bizonyítani. A gyűjtő érdemeit folyamatosan aktualizálja, az akkori jelen (1940) mércéjével méri és mivel ezt olykor nehéz tényekkel alátámasztani, sokszor ilyen romantikus megállapításokkal kísérli meg igazát bizonyítani: *„Magának a népköltészetnek mélyebb problémáit is ösztönösen éreznie kellett s ha nagyjából alkalmazkodott is kora gyakorlatához, lépten-nyomon elárulta, hogy saját konkrét megfigyeléseit többre tartja az igazolatlan hagyománynál.*²³ Az egyéniségkutatás még gyerekcipőben járt ebben az időszakban, kezdeményezője, Ortutay Gyula pedig büszke volt újító gondolataira. Ezek után nem meglepő, hogy Kálmány méltatásánál ez is szóba kerül, már-már a módszer korai előfutárának tekinti, hiszen a fél évszázadnyi távolság mintegy legitimizálja a módszert, alátámasztja a létjogosultságát: *„saját mese gyűjtésem egynémely eredményéig*

19 KOVÁCS É. 1961. 432.

20 ORTUTAY Gy. 1941.

21 ORTUTAY Gy. 1941. 192.

22 ORTUTAY Gy. 1941. 195.

23 ORTUTAY Gy. 1941. 198.

*Kálmány Lajos népköltési gyűjteményeinek egy szempontból unikum jellege volt a magyar folklórebán.*²⁴ Végezetül meg kell jegyezni, hogy minden korszaknak megvan a maga „ideológiája”, szabály- és eszme-rendszere, ami Magyarországon Trianontól a második világháborúig a revízió gondolatát és a magyarságtudat erősítését szorgalmazta. Az ideológia az élet minden területén, így a tudományban is jelen van, ez igaz 1940-re is. Talán ennek tudható be Ortutay megjegyzése az előadás zárásában, mely kissé erőltetetten kapcsolódik a szöveg szerkezetéhez: „Bevezető tanulmányaiban (mármint Kálmány) rámutat a nép hősiességére, magárahagyottságára és nyomatékosan kiemeli önkéntes települési kirajzásuknak nemzetpolitikai jellegét.”²⁵

Ha az eddigieket figyelembe véve kéne Kálmány Lajost elemeznünk, azt mondhatnánk, hogy egy korai egyéniségkutató néprajzos volt, akinek életcélját Szeged kutatása jelentette és ezzel az állami érdekek szolgálatában is állt. Ez természetesen egy meglehetősen kiskarikított kép, de egy avatatlan olvasó vajon mit szűr le mindebből?

Kálmány képe 1952-ben 1952 még a szocializmus kezdeti időszakához tartozik, amikor is meg kellett erősíteni egy rendszert, alátámasztva minden lehetséges eszközzel és egyértelműen megfogalmazva a követhető (és kötelezően követendő) irányelveket, a betartandó szabályokat. Ez a „harc” az élet valamennyi területére kiterjedt, a hatalom közvetítői megragadtak minden alkalmat az emberek befolyásolására, a „megfelelő” gondolkodásmód terjesztésére és „betanítására”. Sokakat nem kellett túlzottan kényszeríteni arra, hogy beálljanak a sorba, egyesek valódi meggyőződéssel hittek a Rákosiék által hirdetett elvekben, mások pedig saját érdekeiket szem előtt tartva álltak buzgón az új hatalom szolgálatába. Ebben a korai kényes időszakban mindenkinek nyíltan állást kellett foglalnia az új rendszer mellett, különben hamar a „gyanús” kategóriában találhatta magát, ami végzetes következményekkel járt. Tudósok, képzett néprajzkutatók visszhangozták a kommunista elveket, a néprajzot, mint a marxista társadalomtörténet dokumentálását segítő tudományt beállítva. A Történeti énekek és katonadalok az 1952-es helyzet minden vonását magán viseli, és jól példázza, miként lehetett egy könyvet, egy tudományt eszközként felhasználni, hatalmi érdekek szolgálatába állítani.

Már az is sokat sejtető, hogy a Kálmány-hagyaték kiadását egy öt éves terv keretében kívánták megvalósítani, ennek első kötete ez a mű. Az ideológia szinte a könyv minden lapján kézzelfoghatóan

megjelenik, mégis vannak olyan részek, ahol sűrűsödik, másutt pedig ritkul. Ebből a szempontból legelhivatottabb Dégh Linda, míg Péter László inkább alibi szinten emelte be az életrajzba a kötelezőnek vélt elemeket.

1952-ben Kálmány Lajos tehát még inkább csak „felhasznált irodalom” volt a szerzők kezében (kivéve talán Péter Lászlót), képének megalkotását még kevésbé vezérelte a realitás vágya, mint a korábban felhozott példákban. A következőkben ennek a Kálmány-képnek a fő vonásaira szeretném felhívni a figyelmet, bemutatva, hogy egy-egy elem kiemelésével, felnagyításával, egyes részletek elhallgatásával milyen torz kép alakulhat ki valakiről, mikor beáldozzák a „cél szentesíti az eszközt”- elvnek, hogyan is lesz Kálmány a történelmi materializmus korai képviselője?

Péter László

A fentiek alapján először Péter Lászlót és az általa írt életrajzot vizsgálom meg.²⁶ Péter László irodalomtörténész, bibliográfus, helytörténész, egyetemi tanár és folklorista 1926. január 21-én született Jánosalmán és még ma is aktív tudósunk. Már gimnáziumi tanulmányai is Szegedhez kötődtek, majd egyetemi tanulmányait ugyancsak itt végezte a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetemen, ahol 1948-ban szerzett magyar- latin- filozófia tanári oklevelet. Több helyen dolgozott könyvtárosként, számtalan irodalmi kötet szerkesztője volt és főként irodalmi, nyelvészeti témákban publikált, de a folklorisztika is foglalkoztatta. Érdeklődésének legfontosabb jellemzője a Szeged-központúság, ezért több olyan személy életével foglalkozott, akiket valamilyen szorosabb szál fűzött a városhoz, mint például Móra Ferencet vagy Radnóti Miklóst. Ennek köszönhetően kezdett komolyabban érdeklődni Kálmány Lajos iránt is és ezért ő írta a Történeti és katonadalog életrajzi fejezetét. A kötetben szerkesztésében közreműködők egy részével már korábban is kapcsolatba került, bár erről csak kevés információ áll rendelkezésünkre, ő maga biztos tudna erről mesélni. Szegeden, az egyetemen megismerkedett Ortutay Gyulával és Katona Imrével, az Ortutay által szervezett Tápai faluszemináriumon együtt vettek részt. Ortutayval később is tartotta a kapcsolatot, aki politikai befolyását kihasználva többször is segítette Péter Lászlónak. Először mikor „titoizmus vádjával” (Lenint többre tartotta, mint Sztálint), kidobták a szegedi egyetemről, segített neki elhelyezkedni a karcagi múzeumnál: *„Végül a pesti egyetem néprajzi tanszékén dolgozó barátai-*

26 Péter László munkásságának ismertetésénél Bodrits István és Juhász Antal írásait használtam fel. BODRITS I. 1995. JUHÁSZ A. 2007.

im, Barabás Jenő (utóbb Herder-díjas) és Katona Imre addig győzködtek Ortutay Gyulát – aki amellet, hogy tanszékvezető volt, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának elnöki tisztét is betöltötte –, amíg 1950 decemberében kinevezett Karcagra múzeumigazgatónak.²⁷ Később, az 1956-os események kapcsán november 4-én írt *Humanizmust, demokráciát!*²⁸ című cikke és ekkor tett kijelentései miatt izgatás vádjával letartóztatták. Ortutay ekkor is latba vetette befolyását, segíteni azonban nem tudott rajta, ennek nyomát naplója 1957. április 5-i bejegyzésében találhatjuk meg: „Telefonál Katona Imre; Péter Lacit hat hónapra internálták.(...) Péter Lacin nem sikerült segítenem, pedig Biszkuval, Révai Józseffel is beszéltem az érdekében.”²⁹

Péter László Katona Imrével egyetemista koruk óta szoros barátságot ápolt egészen Katona 2001-ben bekövetkezett haláláig. Hogy mennyire volt szoros ez a kapcsolat, jól érzékeltetik az általa mondtak: „1949-ben Ortutay pesti néprajzi tanszékére hívott Dégh Linda. Nem mentem, hanem magam helyett Katona Imrét javasoltam, és ő aztán nyugdíjba menetelég ott is maradt.”³⁰

Visszatérve a főtémához, a Történeti énekek és katonadalok kötetéhez tehát nem csak Kálmány Lajos alapos ismerete kötötte Péter Lászlót, hanem egyéb személyes és szakmai kapcsolatok is. Emellett az is kiderült, hogy nem volt a múlt rendszer feltétlen híve, ez a magyarázat arra, hogy a megírt életrajzban nem törekedett elvakultan a hatalom érdekeinek kiszolgálására.

Ha ki szeretnénk emelni a csomópontokat, amelyek mentén a szöveg szerveződik, akkor ezek az elfogult idealizálás és maga az ideológia. Bár Péter László objektív tényekre alapozta írását, sokszor jelenik meg Kálmány érdemeivel kapcsolatos elfogultsága, aminek következtében egyoldalúan pozitív képet fest a gyűjtőről. A hatvanoldalmi szövegben talán egyetlen kritikai megjegyzést tesz, miszerint a pap a kor gyakorlatát követve csak a dalok szövegét jegyezte le, dallamát nem. Ettől eltekintve Kálmány Lajos minden cselekedete tökéletesnek tűnik, a konfliktusokban természetesen mindig neki volt igaza és mások tévedtek. Az idealizált kép ilyen megjegyzésekkel támasztja alá: „A testvérek szerették egymást, ragaszkodtak egymáshoz, s különösen Lajos igyekezett fiatalabb testvéreiért, azok családjáért minden lehető megtenni, ha segítségét kérték.”³¹ vagy „(...) nem valami jó tanuló volt,

27 HOLLÓSI L. 1998.

28 PÉTER L. 1956

29 MARKÓ L. 2009b. 196.

30 HOLLÓSI L. 1998.

31 PÉTER L. 1952. 5.

az első osztályban bizony meg is bukott.”³² (Mintha ezt csak nagyon nehezen lehetne elhinni.) Ez a hangnem keveredik a marxista eszmeiséggel, melynek következtében Kálmány, mint a népet támogató gyűjtő jelenik meg.

Az ideológia megjelenítése sokszor meglehetősen erőltetettnek tűnik, de mindenképpen ez torzít legtöbbit a képen. A marxizmust Péter László két okból használta fel: egyrészt jó eszköz lehetett a gyűjtő érdemeinek méltatására, jelentőségének alátámasztására, másrészt voltak fordulatok, amelyek használata a korban „kötelezően ajánlott” volt és mintegy „eladhatóvá” tette az adott műben leírtakat (akárcsak az a bizonyos „vörös farok” az írások végén).

Péter László tehát gyakran azért használja fel a marxizmust, hogy Kálmány Lajos igazát bizonyítsa, példa erre Kálmány Pesti Naplóba írt cikkének megítélése: azt figyelmen kívül hagyja, hogy milyen következményekkel járt egy ilyen kényes ügyet a nyilvánosság elé tárni, a papot, az abszolút igazságok képviselőjeként tünteti fel, aki csak az igazságtalan körülmények miatt nem győzhetett: „*egy falusi szegény pap a földbirtokos képviselővel szemben nyilvánvalóan bukásra volt ítélve.*”³³ A szerző saját állításainak igazolására gyakran használ Kálmánytól vagy kortársaitól vett idézeteket, ami nem is jelentene problémát, ha nem a szövegkörnyezetből kiragadva tenné ezt, mivel így olyan gondolatokat kapcsol a gyűjtő személyéhez, melyek nem feltétlenül voltak sajátjai. Így válhat a pap a kommunizmus korai hirdetőjévé egy a püspöknek írt levél egyetlen kiemelt mondata alapján: „(...) különben sem akarom, hogy nevem szerepeljen, ha egykor az a vihar, a melyik ma Oroszországban dúl, hazánkba is eljut s elsepri az egyházi birtokokat itt is, melyet a nép várva vár.”³⁴ A levél többi részéről, semmit sem tudunk meg.

A leginkább a hatalomnak való megfelelést szolgáló, kifelé szóló, tömény politikai szöveg a mű legvégén jelenik meg, amelyben Péter László bebizonyítja, hogy Kálmány a korszak osztályharcában minden cselekedetével a nép érdekeit védte a burzsoáziával szemben, és ezzel előfutára volt a győzedelmeskedő kommunizmusnak: „*Kálmány Lajos több volt, mint folklorista (...) kora néprajztudósai közt a leghaladóbb politikai egyéniség.*”³⁵, „*Ez a tökéletes azonosulás a néppel, ez tette*

32 PÉTER L. 1952. 6.

33 PÉTER L. 1952. 19.

34 PÉTER L. 1952. 45.

35 PÉTER L. 1952. 53.

lehetővé (...), hogy gyűjtései a leghitelesebben, legőszintébben tükröz-
hették a dolgozó nép élmény- és gondolatvilágát.”³⁶

Kicsit részletesebben szeretnék foglalkozni egy érdekes kérdéskörrel, Kálmány Lajos papi mivoltának megítélésével, amely érzékelhetően megnehezítette a szerkesztők dolgát és a későbbi vitákban is jelentős szerepet játszott. Azt ugyanis sehogy sem lehetett letagadni, hogy a gyűjtő pap volt, az egyház szolgálatában állt. Az egyházzal való bármilyen kapcsolat 1952-ben senkire sem vetett jó fényt és bár Kálmány jóval korábban élt (amikor még másképp állt az „osztályharc”), a papi létet nem lehetett figyelmen kívül hagyni, kezdeni kellett vele valamit. Ez azonban nem volt olyan könnyű feladat, amely az életrajzból és később Dégh Linda írásából is kitűnik. Egy olyan időszakban, ahol csak jó és rossz, fehér és fekete van, bebizonyítani egy feketéről, hogy igazság szerint inkább fehér volt, valójában lehetetlen vállalkozás, ennek ellenére mégis megpróbálják és ez számtalan ellentmondást szült. Szerintem a korszak emberei is így érezhettek, mikor megpróbálták a kötelező irányelvek szerint gondolkodni és cselekedni, ám mindig volt valami, amit nem lehetett egyértelműen beilleszteni az előre megrajzolt képbe. Ezt a problémát Péter László a következőképpen kezeli. Egyrészt megkísérli bebizonyítani, hogy Kálmány szinte nem is volt pap, hiszen sohasem viselkedett úgy és nem is érezte magát egyházi embernek- a szerző így próbálja meg elhalványítani a hátrányt jelentő foglalkozás jelentőségét: „Kálmány Lajosban-az öregek szerint-az a hiba volt, hogy nem papnak teremtette az Isten.”³⁷, „A helyi közép-osztály persze bűnéül róttá fel a paraszti barátokat. Ő maga is parasztondtták róla.”³⁸ Némelykor szinte meg is feledkezik a papi hivatásáról és az egyházat, mint általános kategóriát, az elnyomók megtettesítését jeleníti meg és ebben az esetben Kálmány státuszáról szó sem esik: „s csak a mostoha viszonyok, meg az egyháziak által támasztott nehézségek akadályozták meg kiadását.”³⁹ Péter László következő állítása, hogy valóban pap volt, de csak kényszerből. Egyrészt csak azért választotta ezt a pályát, mert az anyja így akarta, másrészt a kor viszonyai által determinálva volt a papi pályára. Utóbbi alátámasztására Péter László még az érettségi utáni pályaválasztás korabeli statisztikáiból is idéz, hogy bebizonyítsa, Kálmánynak nem volt más választása. Igazán figyelemre méltó ez az igyekezet, ugyanakkor kissé erőltetettnek is tűnik, mintha túlzottan meg akarna felelni a politikai elvárásoknak

36 PÉTER L. 1952. 58.

37 PÉTER L. 1952. 38.

38 PÉTER L. 1952. 39.

39 PÉTER L. 1952. 21.

„Egyben mutatja is a legkisebb ellenállás irányát, amely felé az egyszerű származású emberek „fölemelkedni” kívánó gyermekei haladhattak. Kálmányt is nyilván ez a legkisebb ellenállás sodorta a papi pálya felé.”⁴⁰ Más esetekben Kálmány papi mivolta még pozitív megítélésbe is kerül, hiszen mint az alsópapság tagja szemben állt feletteseivel, akik az osztályharcos szemléletben egyértelműen a burzsoázia, az elnyomók képviselői, az alsópapság viszont szinte a néppel egyenlő: „Ezek a kép-mutató levelek híven tükrözik a feudális államtól „függetlennek” hirdett egyház főpapjainak buzgólkodását, hogy az alsópapság megaláztatása árán is minél hívebben szolgálják az uralkodóosztály érdekeit.”⁴¹ Ez a sokféle, néha egymásnak ellentmondó kijelentés könnyen összezavarhatja az olvasót: Kálmány Lajos pap volt, de mégsem volt az, vagy csak kényszerből, vagy... Szerintem ez a „tudathasadt állapot” az egész korszak jellemzőjének mondható. Olyan sok volt az elvárás, amennyinek az ésszerűség határain belül már nem lehetett megfelelni és ez szükségszerűen ellentmondásokhoz vezetett

Péter László életrajza tehát magán viseli az ideológia nyomait, indíttatása azonban szakmai és érzelmi, a ferdítések nagy része is csak Kálmány méltatása érdekében történik: a látszat ellenére inkább a népköltési gyűjtőt értékeli benne és nem az osztályharcos papot.

Dégh Linda

A kötet második fejezetében Kálmány Lajos munkássága és a történeti énekek címmel Dégh Linda foglalkozik a gyűjtő életével, munkásságával. Dégh Linda⁴² néprajzkutató 1920-ban született Budapesten. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, így került kapcsolatba Ortutay Gyulával, aki tanárja volt és az ő biztatására csatlakozott az egyéniségkutató iskolához, ennek terméke a Pandúr Péter meséi⁴³ és a Kakasdi népmesék két kötete.⁴⁴ Magyar-angol szakos diplomát szerzett, majd 1943-ban megkapta a bölcsészdoktori oklevelet. Katona Imrével együtt tanítottak a budapesti egyetemen, majd mindketten részt vettek a Kálmány hagyaték feldolgozásában 1949-ben és 1950-ben. 1964-ben az Egyesült Államokba utazott egy tudományos konferenciára, majd végleg kint is maradt és a Bloomingtoni Indiana University folklórtanszékének tanára, majd vezetője lett. Ma is élő néprajztudósunk.

40 PÉTER L. 1952. 8.

41 PÉTER L. 1952. 29.

42 Az életrajzi adatok Voigt Vilmos köszöntéséből származnak. VOIGT V. 1990. Sajnos egyéb róla szóló ismertetést nem találtam.

43 DÉGH L. 1941.

44 DÉGH L. 1955., 1960.

Az 1950-es években Dégh Linda nem a megalkuvók közé tartozott, hanem azok táborát gyarapította, akik teljes vállszélességgel az új rendszer mellé álltak. Tanulmányában már nem bánik olyan óvatosan a politikai szemléletmóddal, mint Péter László, Kálmány munkásságát kizárólag eszközként használja fel marxizmust méltató állításainak alátámasztásához. Ebben a fejezetben tehát a kitűzött cél ellenére (a cím: Kálmány Lajos munkássága és a történeti énekek) Kálmány tudományos munkásságáról nem sok szó esik, inkább a marxista történelemfelfogás leírását olvashatjuk, a pap által gyűjtött dalokból kiragadott részletekkel alátámasztva. Dégh Linda tehát egy (a Péter Lászlóéhoz képest is jóval súlyosabban) torzított képet fest Kálmány Lajosról. Egyrészt a marxista gondolkodás korai képviselőjét láttatja benne, másrészt minden fenntartás nélkül hasonlítja a pap munkásságát és gondolkodását az általa preferált, korabeli (1952) gyűjtési elvekhez. Ha nem tudnánk, kiről van szó, azt hihetnénk, a szerző az 1950-es évek egyik nagy marxista folkloristájával foglalkozik.

Természetesen Dégh Linda is él az idealizálás eszközeivel, néha még erőteljesebben, mint Péter László. A Kálmány házában talált hatalmas rendetlenségről például a következő véleményt fogalmazza meg: *„És csodálatos dolog, hogy Kálmány Lajos mindent meg tudott találni ebben a vad rendetlenségben(...)”*⁴⁵

A papi hivatás megítélésének problematikájával Dégh Lindának is szembesülnie kellett és Péter Lászlóhoz hasonló megoldást talál, tehát semmilyen. Ugyanolyan következetlenül, az éppen bizonyítandó tényeknek megfelelően váltogatja az egyes nézőpontokat, bár nála az egyházzal való kapcsolat megsemmisítésének szándéka sokkal erőteljesebb, így olykor elég drasztikusan is fogalmaz: *„Hagyatékában voltak ugyan régi egyháztörténeti könyvek és egy brevárium (...) ezen kívül azonban sem prédikáció fogalmazványok, sem vallásos elmélekedések nem mutatnak arra, hogy pap lett volna.”*⁴⁶ A papi szerepkör degradálásának újabb eszköze, mikor kizárólag a megélhetéshez elengedhetetlen „szükséges rosszként” tünteti fel a hivatását, eszerint Kálmányt csak az érdek fűzhetette az egyházhoz. Talán ez az egyik legsúlyosabb vád és a legfelháborítóbb is, hiszen semmiféle jel nem utal arra, hogy lenne létjogosultsága: *„Vajjon a plébánosi állást anyagi függetlenségének megszerzésére akarta-e felhasználni, hogy később nyugodtan élhessen a tudománynak?”*⁴⁷ Máskor megpróbálja a „paraszt” jelző használatával enyhíteni a foglalkozás egyházi jellegét és kihangsúlyozni

45 DÉGH L. 1952. 75.

46 DÉGH L. 1952. 72.

47 DÉGH L. 1952. 73.

Kálmánynak a néppel való szoros kapcsolatát: *„Egyike volt azoknak a parasztpapoknak, akik valóban népükért dolgoztak.”*⁴⁸

Összességében azonban a gyűjtőt alapvetően politikai szereplőként kísérli meg bemutatni, aki a saját korában már érezte a szocialista forradalom előszelét és ennek megfelelően cselekedett. Nem, mint önálló, önmagában is értékes személyiség jelenik meg előttünk, hanem a kor „előmarxista” emberének ideáltípusaként. Szerintem a szerző erre a megállapításra csak belemagyarázással juthat, de esetünkben ez sem okoz gondot Dégh Lindának: *„Tragikus a tudós sorsában, aki ösztönösen látta meg a helyes utat és harcolt érte minden ideológiai felkészültség nélkül, hogy már nem vehetett részt a forradalom és Tanácsköztársaság munkájában.”*⁴⁹

Kálmány szerepét kizárólag az osztályharc viszonyrendszerében vizsgálja, így a népköltészet gyűjtése nem önmagában értékes munkaként jelenik meg, hanem a nép érdekeit szolgáló cselekedet és Kálmány konfliktusai sem függenek össze emberi természetével, hanem egyszerűen a burzsoáziával való szembenállásából adódnak: *„a népek egyetértését, békés együttműködését akarta szolgálni munkájával és ezt felettesei a gyűlölködő nacionalizmusnak ebben a korszakában nem tudták neki megbocsátani.”*⁵⁰ Utóbbi állítás akkor tűnik igazán érdekesnek és tanulságosnak, ha visszagondolunk Ortutay Gyula előadására, ahol Kálmányt, mint a magyarság védelmét, a nemzet egységét szolgáló gyűjtőt mutatja be, aki tehát abban az értelemben éppen a Dégh által „gyűlölködőnek” titulált nacionalizmust támogatta. Ez az ellentmondás jól bizonyítja, mennyit is számít, milyen korszakban, milyen politikai rendszerben íródnak a művek. Így lehet Kálmány egyszer nacionalista, máskor pedig az internacionalizmus feltétlen híve.

A gyűjtő munkássága kapcsán Péter Lászlóval ellentétben Dégh nem szorítkozik vázlatos felsorolásra, hanem elméleti problémák felvetésére használja fel annak ismertetését. Itt mutatkozik meg igazán, hogy a cím (*Kálmány Lajos munkássága és a történeti énekek*) csak egyfajta alibi, a szerző valójában az általa preferált modern néprajzi módszertant (főként egyéniségkutatás) és a történelmi materializmust kívánja népszerűsíteni. Kálmány Lajos munkássága tehát itt inkább csak alátámasztója egy elméletnek, Dégh Linda csak felhasználta. Ehhez azonban teljesen át kellett értékelni a gyűjtő szakmai érdemeit és gondolkodásmódját, hogy aztán könnyedén összehasonlítható legyen az 1952-es idősakkal. Így vált lehetővé a következő állítás megfogal-

48 DÉGH L. 1952. 72.

49 DÉGH L. 1952. 112.

50 DÉGH L. 1952. 74.

mazása is: „*A társadalmi valóságot kereső Kálmány gyűjtési elve tehát megközelíti a történelmi materializmus elveit.*”⁵¹

Dégh hasonlóan járt el a felhasznált hagyaték anyagával is: osztályharcos szemlélettel történelmi sorrendbe állította a műveket és ez alapján osztotta tematikus egységekbe az anyagot, követve a marxizmus alapvető tételét, a történetiséget.

Végezetül egy idézet, mely egyértelműen kifejezi, mi is vezette Dégh Lindát Kálmány munkásságának értékelése és az anyag felhasználása során, ez pedig nem más, mint megfelelni a kor ideológiájának, sőt még túl is teljesíteni az elvártat: „*azt kívánjuk bebizonyítani, hogy a népköltés anyaga végső fokon az adott kor termelési viszonyainak történelmi dokumentuma, hogy egyedüli hűséges kifejezője a parasztság történetének az osztálytársadalmak korában.*”⁵²

Péter László és Dégh Linda azonos történelmi helyzetben alkották meg Kálmány értelmezéseit, így írásaikban sok a közös vonás, mégis jelentős különbségek fedezhetők fel a kétféle nézőpontban. Ez abból adódik, hogy a szerzők két különféle magatartást képviseltek: Péter László csak az ideológia mázát borította a maga írására, hogy méltathassa Kálmány érdemeit, míg Dégh Lindánál Kálmány Lajos munkássága csak „ürügy” volt az ideológia megfogalmazására és népszerűsítésére. Dégh Linda teljesen elrugaszkodott az objektivitás és a tudományos hitelesség talajáról, a szakmai szempontokat alávetette a korszak eszmerendszerének, s kommunista eszmeiségnek, mintaszerűen alkalmazva annak retorikáját. Ez merőben más, mint Péter László álláspontja, aki a marxizmus köntösét csak látszólag öltötte fel egyrészt azért, hogy ne keveredhessen gyanúba másrészt, hogy Kálmány Lajos munkásságának értékét még több bizonyítékkal alátámaszthassa. Összességében azonban elmondható, amit Ujváry Zoltán is megállapít, hogy ez a könyv a magyar folklórkutatásra nehezedő ideológia és politika kordokumentuma.⁵³

Miklós Péter: Az eddigiekben a papi szerepkör teljes elhanyagolását láthattuk, ami Kálmány érhető is a korabeli viszonyok ismeretében. Pontosan ezért lehet érdekes egy másik irányból, az egyház szemszögéből megközelíteni Kálmány Lajos életét. Erre Miklós Péter írása ad lehetőséget, aki a lelkész csanádpalotai éveit kísérelte meg felderíteni főként levéltári

dokumentumok alapján.⁵⁴ A tanulmány 2003-ban jelent meg a Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetei harmincötödik számában. A szerző egy egészen új megvilágításba helyezi Kálmány életét, hiszen papi tevékenységén keresztül mutatja be, néprajzi munkássága itt csak egy mellékszál. Nem is lehetne több, hiszen a Csanádpalotán töltött évek alatt a gyűjtő nem is igazán foglalkozott a néprajzzal, más ügyekkel volt elfoglalva. Már az első sorokból látható, mennyivel másabb, ha vallási szemszögből vizsgálják, hiszen eszerint „*Kálmány Lajos (1852-1919)- a magyar folklorisztika nagy alakja- munkája során többek között a népi vallásosságot és az ősi magyar hitvilág emlékeit kutatta, archaikus (apokrif) imádságokat gyűjtött.*”⁵⁵ Természetesen ebben a megállapításban is van igazság, de a világi témájú kutatásai valahogy kifelejtődtek a felsorolásból.

Péter László és Dégh Linda alapján Kálmány Lajos nem volt papnak való, az egyháziakkal folyamatosan konfliktusba keveredett, de amúgy fedhetetlen jellemként mindig mások érdekében cselekedett. Mikós Péter egy kicsit reálisabbá teszi a képet, kiderül, miféle csatározásokat folytatott Kálmány és ezek alapján úgy tűnik, nem mindig a nép érdekében pereskedett. A Péter László által megfestett idealizált Kálmány képpel szemben itt kiderülnek gyarlóságai, hibái, például a hanyagsága, hiszen Historia Domus vezetése papként az ő feladata volt, mégsem fordított rá elég figyelmet. „*Sajnos Kálmány Lajos rendszertelenül vezette. Egy-két bejegyzést tett, azokat is csak jóval az események után.*”⁵⁶ A pénztárkönyvek kezelésében is sok hibát vétett: „*Az adminisztrátor hamarabb nem tudott elkészülni, mert az eddigi számadások kuszáltak voltak, s a plébános minden jóakarató figyelmzettetés mellett megmaradt a régi slendrián mellett.*”⁵⁷ Újabb ellentmondásba ütközünk pereskedése kapcsán, hiszen Péter Lászlónál olvashattuk, hogy mindig a nép érdekében állt ki, akkor hogy lehet, hogy Csanádpalotán a falusiakkal szembehelyezkedve visszakövetelte az iskolától az egyházi birtokokat?

Végezetül elmondhatjuk, hogy Miklós Péter is él a „kisajátítás” eszközével, amit a korábbi szerzők is előszeretettel alkalmaztak: Ortutay Szeged számára, Dégh Linda pedig a néprajz és a marxizmus számára sajátította ki Kálmány személyét. Ezt a logikát követve Miklós Péter a katolikus egyház „tulajdonának” tekinti a gyűjtőt: „*A piarista gimnáziumban a magyar nyelv, kultúra, néphagyomány szeretetét (...), a*

54 MIKLÓS Péter: Kálmány Lajos csanádpalotai évei. 2003.

55 MIKLÓS P. 2003.

56 MIKLÓS P. 2003.

57 MIKLÓS P. 2003.

temesvári papneveldeben klasszikus műveltséget, teológiai jártasságot, biztos latin és német nyelvtudást szerzett. (...) Papi hivatása befolyásolta kutatói érdeklődését.”⁵⁸

**A személyes
konfliktusok
szerepe: Dégh
Linda és Banó
István vitája**

A következő rész kissé kibővíti a témát, hiszen Kálmány Lajos, a most ismertetett „ügynek” egy részében kap csak szerepet, mindazonáltal az 1952-es kötet bírálatát olvasva olyan kérdések merültek fel bennem, amik bár túlmutatnak a témán, sok tanulsággal szolgálhatnak. Az eddigiekben a szakmai szempontok és kis mértékben a személyes érdekek néprajztudományunkra gyakorolt hatásáról volt szó. Ha már ilyen jellegű befolyásoló tényezőkről beszélünk, talán érdemes kitérni egy kevésbé felderített területre a személyes konfliktusok szerepére.

Felmerül a kérdés, hogy ez valóban olyan téma-e, amivel foglalkoznunk kell? Vagy ezzel lesüllyedünk a pletyka, a „néprajzi bulvár-hírek” szintjére? Első pillantásra ez a kérdéskör valóban túl „alantásnak” tűnhet, hiszen milyen távol is áll a tudományos munkától. Azonban ha elolvassuk azokat az Ethnographia hasábjain folyó vita során keletkezett írásokat, amelyekről a továbbiakban szó lesz, talán megérezzük hogy igen is van jelentősége egy ilyen kérdésnek. Nem fogok szórakoztató és szaftos részleteket közölni a két fél ellenséges viszonyáról, nem is tudnék, mert ez nem egy olyan ügy volt, melynek részleteit bármelyikük is kifejtette volna valamely tudományos írásában. Talán nem is baj, hogy nem vagyunk teljesen tisztában a részletekkel, elvégre a mi szempontunkból most nem is az az érdekes, miért voltak ellenségek, hanem az, mindez miként is csapódott le szakmai megnyilatkozásaikban.

Napjainkra a néprajztudomány eljutott addig a fontos fordulópontig, hogy mer önkritikát gyakorolni. Igaz, ez sokszor elődeink rovására történik (mint jelen esetben is), de mit lehet tenni, ha a múlt letisztult történéseiben, külső szemlélőként egy bizonyos távolságból visszatekintve könnyebb meglelnünk a hibákat, mint a jelenben velünk is megtörténő eseményekben.

A néprajz már jó ideje beismerte, hogy a korai gyűjtések anyaga kritikával kezelendő, hiszen a 19. században nagyon fontos volt az esztétikum, a szépség, a „tökéletesség” és a felgyűjtött szövegben ez alapján válogattak, sokszor át is alakították azt.

Arra is fény derült, hogy a romantikus népszemlélet, az idealizálás és a néprajzos távolságtartás az egzotikusnak, ősinek vélt népi kultú-

rával szemben olykor téves képalkotást eredményezett és hátráltatta az alaposabb megismerést.

Még sok ilyen példát hozhatnánk, azonban nem csak a szakmai szempontok és az elkövetett szakmai hibák befolyásolják a néprajzi tudást és az abból születő művek alakulását, hanem maga a néprajzkutató személye is. Miért pont ezt hagynánk ki a korunk kritikus szemléletéből?

Mondhatni, „néprajzos is ember”, akinek saját jellemvonásai, érdekei, hangulatai személyes konfliktusai vannak. Utóbbi olykor szakmai berkekben bonyolódik, ami nem meglepő, elvégre ebben a közegben mozgunk otthonosan. Bár alapvető célunk az objektivitás, az hogy a tudományos munka során kizárólag a szakmai szempontokat tartsuk szem előtt, ezt nem mindig sikerül maradéktalanul megvalósítani. A személyes ellentétek olykor a tudományos életben és azon keresztül a publikációkban csapódnak le, hatást gyakorolva az adott mű témájára, annak megítélésére. Ebből következik, hogy egyes témák, ha támadási felületet jelentenek egy kritikában, vagy jól felhasználhatók az „ellenséggel” szemben, sokszor érdemüknél nagyobb hangsúlyt kapnak, más témák pedig igaztalanul háttérbe szorúlnak. Ez történt Dégh Linda és Banó István esetében is, akik azonos kutatási területeiket szimbolikus csataterként kezelve csaptak össze az *Ethnographia* hasábjain két ízben is.

Dégh Lindáról már korábban szoltam, de ki is volt a vita másik résztvevője? Banó István⁵⁹ főiskolai tanár, néprajzkutató és az irodalomtudomány kandidátusa 1918. január 14-én születette a Baranya megyei Kaposszeccskőn, szegény paraszti családban. (Már gimnazista kora óta gyűjtött a saját falujában.) A Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar-latin szakos oklevelet szerzett, majd 1941-ben ledoktorált néprajz, magyar irodalomtörténet és magyar nyelvészet szakirányokból. Ortutay Gyula tanítása nyomán a budapesti egyéniségkutató iskola őt is megragadta, az 1941-ben megjelent első könyve, a *Baranyai népmesék*⁶⁰ is ebben a szellemben íródott. 1945 és 1949 között a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárának vezetője, ahonnan valamilyen ismeretlen ellentét miatt távoznia kellett. Ettől kezdve főleg pedagógiával és nyelvészettel foglalkozott, de néprajzi érdeklődése ezután sem szűnt meg: Kiadta Berze János hagyatékát, népmesével, népdallal foglalkozó tanulmányai jelentek meg. 1987. március 4-én, hatvankilenc évesen halt meg Budapesten.

59 Életrajzi adatok: FÜLÖP L. 1987., KOVÁCS Á. 1988.,
60 BANÓ I. 1941.

Korábban már leszögeztem, hogy a Dégh Linda és Banó István közötti konfliktus valós okaira nem sikerült fényt derítenem, mivel írott formában egyik fél sem nyilatkozott erről. Ugyanakkor az állandó csatározások (amiket többnyire Banó kezdeményezett), a cikkeikben tett homályos célzások bizonyítják a két kutató között fennálló ellentét létezését. Hogy ez nem csak találgatás, azt a Banó 1952-es Történeti énekek és katonadalok bírálatára adott szerzői válasz egy részlete bizonyítja, amit érdemesnek tartok hosszabban idézni, mert megjelöli az ügy fő csomópontjait, amelyeket a későbbiekben ismertetni is fogok: *„Sajnálatos módon, munkánk első visszhangja nem komoly, igényességéhez méltó szakmai bírálat volt, hanem személyes és sekélyeskedő, a könyv lényegét nem is érintő hozzászólás. Banó István kritikai módszerei nem ismeretlenek előttünk, szubjektív gyűlölködése már két alkalommal célozta meg Dégh Lindát: első ízben az Ethnographia 1944. 26. és következő lapjain, amikor rajta keresztül a népmesekutatás terén alkalmazott szovjet egyéniségkutatás módszereit választotta támadása középpontjául, másodízben pedig ugyanezen folyóirat 1947. 85. és következő lapjain mostmár az egyéniség és közösség viszonyának vizsgálatát véve célpontul, amelyre a megtámadott meg is válaszolt.”*⁶¹

Dégh Linda és Banó István azonos korosztályba tartoztak, csak két év korkülönbség volt közöttük. Mindketten Ortutay Gyula tanítványai voltak a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen, és neki köszönhetően ismerték meg az egyéniségkutató iskolát, ami mindkettjükre nagy hatást gyakorolt: előbb Banó, majd Dégh jelentette meg népmesegyűjtését az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatban, melynek főszerkesztője Ortutay Gyula volt. Ez a három ember tehát szakmájából és azon belül érdeklődési-, kutatási területéből adódóan folyamatos kapcsolatban volt egymással, ám viszonyuk (pontosabban Banó viszonya kettőjükkel) valószínűleg nem volt éppen felhőtlennek mondható, ami az írásaikban tett megjegyzésekből derül ki. Ennek ellenére kutatóként kénytelenek voltak együttműködni, erre példa az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény és az 1848-as kutatás. Utóbbinak bizonyítékaira az Etnológiai Adattárban bukkantam, ahol egy egész dosszié 48-as anyag található, ami a Banó által összegyűjtött hivatalos iratokat, levelezéseket tartalmazza. A következő levélrészlet illusztrálja, hogy többnyire azért a szakmai szempontokat érvényesítették a személyes ellentéteken túllépve: *„Ortutay Gyula miniszter úr nevében van szerencsém felkérni, hogy az ő szerkesztésében megjelenő „1848 és a magyar nép” című sorozat második kötetében a „48 a népköltészetben*

című rész megírását elvállalni sziveskedjék.⁶² Ortutay tehát tisztában volt Banó István tudományos érdemeivel és ezt fontosabbnak tartotta a gyűlölködésnél.

1944

Banó István első „támadása”, kritikája az 1944-es Ethnographiában jelent meg *Egyéniség és közösség szerepe a népmesében*⁶³ címmel, amelyben az egyéniségkutatáson belül a mesemondó és a közösség viszonyának problematikájával foglalkozik. Felhívja a figyelmet az Ortutay Gyula által szerkesztett Új Magyar Népköltési Gyűjtemény hibáira és ebbe természetesen az általa szerkesztett Baranyai népmesék kötetet is beleveszi: „Az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I-IV. kötete- köztük az én gyűjteményem is- hagy maga után kívánnivalókat.”⁶⁴ Az önkritika gyakorlása azonban csak eddig a pontig terjed, később már Dégh Linda és Ortutay Gyula gyűjtésein keresztül igyekszik megvilágítani az egyéniségkutatás hibáit: „Az olyan mesék, amelyek már nem teljesítenek majdnem semmi funkciót a közösség életében, néprajzi szempontból szintén csökkentett értékű tények, csak egy-egy emberre jellemző dokumentumok. Sajnos ilyenek az Ortutay Gyula által felfedezett Fedics Mihály meséi és Pandur Péternek Dégh Linda által gyűjtött meséi.”⁶⁵

Ez volt tehát a korábbi idézetben említett („Sajnálatos módon...”) 1944-es támadás, amiben tartózkodott ugyan a nyíltan támadó hangvételtől, de nem lehet véletlen, hogy pont ezt a két személyt szembesítette szakmai hiányosságaikkal.

A továbbiakban Banó István Ortutay Gyulát már nem kritizálta nyilvánosan, ugyanakkor a köztük lévő ellentétek később sem rendeződtek, aminek konkrét, kézzel fogható bizonyítékát is olvashatjuk Ortutay Gyula naplójában. 1953. november 13-án, a Kálmány kötet bírálata után nem sokkal a következő bejegyzést olvashatjuk: „A napokban Banó István járt nálam: az utolsó két évben majd minden ellenem s néprajzi jóbarátom ellen szőtt intrikában benne volt a keze. Három és fél órát beszélünk, keményen és leleplezés nélkül megmondtam neki a véleményem (...). Magyarázkodott, mentegetőzött (elárulta magát, hogy még Révaiéknál is fúrt!), s aztán belátta, hogy nagyon hibázott: „erkölcsileg te vagy fölényben velem szemben”, mondotta.”⁶⁶

62 EA 12807, 538/1947

63 BANÓ I. 1944.

64 BANÓ I. 1944. 28.

65 BANÓ I. 1944. 31.

66 MARKÓ L. 2009a. 438.

1947

Visszatérve Dégh Lindához, nyilvános vitáik következő állomását az 1947-es évi Ethnographiában megjelent Banó féle bírálat és az arra adott válasz jelentette. A kiindulópont korábbi, 1944-ben, szintén az Ethnographiában jelent meg Dégh Linda tanulmánya, *Adatok a mesekeret jelentőségéhez*⁶⁷ címmel, erre reflektált később Banó. Ezen írásban Dégh a mesekerettel, a mese bekezdő és berekesztő formulájával foglalkozott, ami ekkor a néprajznak egy alig ismert területe volt. Ezek a formulák logikátlanok tűnnek, hiszen a mesében nem szereplő személyekre és helyekre vonatkoznak (például az elején a kurta farkú kismalac, a végén pedig a több hétig tartó lakoma képe). Dégh ezekkel a formulákkal kapcsolatban kísérel meg bizonyos törvényszerűségeket kimutatni az általa vizsgált Sára falu mesemondóin keresztül. Az valóban igaz, hogy olykor elég szabadon bánt a fogalmakkal és a túlzott elragadtatásra is hajlamos, ám ez néprajzos elfogultságából következik. Több mondat is így, vagy ehhez hasonlóan kezdődik: „*Nem kell hát túl nagy merészség ahhoz, hogy arra következtessünk...*”⁶⁸ Szintén ennek köszönhetően születhettek ilyen nem túl reális megállapítások: „*Ilyen és hasonló megnyilatkozások alapján úgy gondolom, nem nagy merészség kell ahhoz, hogy valami egészen szoros és bizonyos mértékig titokzatos, majdnem szertartásszerű munkaközösséget gyanítsunk.*”⁶⁹

Banó István 1947-es bírálatában⁷⁰ azonban ezeket már komoly szakmai hibaként rója fel, mondhatni „még az élő fába is beleköt”. Éles szemmel fedezi fel az összes apró hibát, visszásságot, ami nem is lenne probléma, hiszen az építő kritika nagyon fontos, az azonban feltűnő, hogy ezek mellett egyetlen pozitívumot sem említ. Egyértelműen Dégh Linda szakmai alkalmatlanságát szeretné bebizonyítani vádjaival. Felrója neki a hibás fogalomhasználatot: „*a mesekeret ugyanis csak a keretes mesék esetében használható, helyette a mesefoglalat megnevezés a helyes*”⁷¹, - ezzel is a szerzőnő tudásának alapvető hiányosságaira tereli a figyelmet. Legnagyobb problémának azonban a hiányos adatok alapján történő általánosítást, következtetések levonását látja: „*Dégh Lindának nincsenek adatai, csak adatközlőktől származó nyilatkozatai.*”⁷² „*Dégh Linda a fentebb említett nyilatkozatokat adatoknak véve, rájuk következtetéseket épít.*”⁷³ Még sokáig sorolhatnám az ehhez

67 DÉGH L. 1944.

68 DÉGH L. 135.

69 DÉGH L. 1944. 136.

70 BANÓ I. 1947.

71 BANÓ I. 1947. 85.

72 BANÓ I. 1947. 86.

73 BANÓ I. 1947. 89.

hasonló kijelentéseket, de úgy vélem már ezekből is kiolvasható az egyoldalú kritikai szemlélet, ami kizárólag Dégh Linda személye ellen irányult.

Ez természetesen nem maradhatott felelet nélkül, Dégh Linda ugyanebben az Ethnographiában reagált az őt ért vádakra (*Válasz Banó Istvánnak*⁷⁴) és rögtön ellentámadásba is lendült, most ő tett kritikai észrevételeket Banó István szakmai kompetenciáival kapcsolatban. Ám míg Banó hűvös tárgyilagossággal adta elő vádjait, Dégh Linda inkább a szakmai és emberi hiúságra alapozta érzelmre ható érveit. Már a cikk elején is egy ilyen megjegyzéssel nyit: „*Nem hinném, hogy volna még egy annyira pesszimista néprajzi kutató, mint Banó, ki ne hinne tudományos módszereinek tökéletesedésében...*”⁷⁵ A továbbiakban az őt ért vádakat igyekszik cáfolni, olykor úgy, hogy kényekedve szerint értelmezi Banó István sorait: „*Banó itt úgy látszik, nem ért egyet a modern gyűjtői szemponttal, amennyiben lehetőség szerint mindent szóról szóra jegyezzünk le.*”⁷⁶ Szintén érdekes kutatói magatartás, hogy amikor valamit nem tud megcáfolni, akkor elég önkényesen bánik a tudományos eszközzel, érvekkel: „*A mesekeretet lefoglalta ugyan az irodalomtörténet. Ám legyen, bár azt hiszem, a lényegét illetőleg tökéletesen mindegy, milyen elnevezést használunk.*”⁷⁷ Lássuk be, a szerzőnő igen érdekes logika alapján jutott el ehhez a megállapításhoz.

1952

A fentiekben már körvonalazódott előttünk a két folklorista közötti ellentét, ami az eddigi idézetekből láthatóan valószínűleg több volt, mint szakmai konfliktus, hiszen egy tudományos munkában, egy kritikában és az arra adott válaszban képesek voltak elmenni a személyeskedésig is. A csatározások során alkalmazott, főként tudományos eszközkészletükkel próbálták aláásni a másik tekintélyét, megkérdőjelezték képességeit és tudását. Már ezzel is komoly eredményeket lehetett elérni, 1952-ben azonban a marxizmus-leninizmus eszmerendszere olyan fegyvertárat jelentett, aminek segítségével a korábbiaknál jóval komolyabb támadásokat indíthattak egymás ellen. Hiszen itt már nem csak a másik fél szakmai tekintélyét lehetett aláásni, hanem akár a rendszeren és így a mindennapi életben belüli helyzetét is azáltal, hogy az ellenfelet a rendszerellenesség vádjába keverték. Mindezt természetesen nem mondhatták ki nyilvánosan, (mert már maga a

74 DÉGH L. 1947.

75 DÉGH L. 1947. 91.

76 DÉGH L. 1947. 92.

77 DÉGH L. 1947. 93.

nyílt vádaskodás is gyanús lett volna), hanem burkolt célzásokkal támadva esetenként még súlyosabb hatást érhettek el. Ennek szellemében íródtak a következő, a Történeti énekek és katonadalok értékelésével foglalkozó cikkek.

Banó István rögtön a kötet megjelenése után, reagált rá 1952-ben az *Ethnographia* hasábjain.⁷⁸ Ennek az írásnak az egész néprajztudományra gyakorolt hatását Ujváry Zoltán is felismerte és külön ki is emelte *A folklórkutatás eredményei a XIX. században* című művében: „*A magyar folklórtörténet első ideológiai vitáját Banó István indította el a Történeti énekek és katonadalok bírálatával.*”⁷⁹ Az ideológia azonban csak az érem egyik oldala volt, hiszen Banó ebben a tanulmányában is igazából Dégh Lindát támadta. Az teszi igazán érdekessé az ügyet, hogy ehhez a támadáshoz a szakmai érvek mellett már magát az ideológiát is felhasználta, egyrészt mert ebben az időszakban ez még egy tudományos mű esetében is elengedhetetlen volt, másrészt ráadásul hatékony fegyvert is jelenthetett. Mint később kiderül ez kétélű kardnak bizonyult, mert később Dégh Linda ugyanezekkel az eszközökkel szállt szembe Banóval. Ám marxizmus eszmerendszerének ingoványos talaján nehéz volt biztos utat találni, így az ide kapcsolódó írásokban a korábbiaknál jóval több az ellentmondás, a ferdítés, a ködösítés.

Első bírálatában tehát Banó az ideológiai és tudományos szempontok ötvözésével érvelve kívánta bemutatni a kötet hiányosságait (a marxista retorika eszköztárának buzgó alkalmazásával), ezeket úgy beállítva, mintha hosszútávon is rossz hatást gyakorolhatnának akár az emberek gondolkodására is. A fontosabb hibák, amiket a szerzők elkövettek: papi mivolta ellenére túlértékelték Kálmány Lajos személyét, nincsenek tisztában a marxizmus-leninizmus alapeszméivel és fogalmaival, Erdélyi János rovására kísérlik meg bebizonyítani Kálmány nagyságát, a jegyzetekre pedig a túlzott terjedelmesség és az „ábaloldali túlpolitizálás” jellemző. Ezekhez az érvekhez természetesen tömény ideológiával áthatott szöveget kell elképzelnünk. Erre néhány példa: „*Ugyanakkor a gyűjteményt kísérő tudományos részben a szerzők módot akartak ejteni a magyar népköltészet-kutatás több elvi kérdésének módszertani tisztázására is, lépéseket téve számos elvi kérdésnek a marxizmus-leninizmus alapján való megoldására. (...) Sajnos*

*a vállalt feladatot nem tudták megoldani.*⁸⁰ „Kálmány nem tudta teljesen átlépni osztályhelyzetének korlátait és a reverendával járó kötöttségeket.”⁸¹

Ezek már önmagukban véve is súlyos vádak, de általánosságban mozognak, a kötet egészére vonatkoznak. Banó azonban itt nem állt meg, hiszen kitűnő alkalom adódott ellenfele bírolatára. Tulajdonképpen a kötet minden hibájáért Dégh Lindát próbálja felelőssé tenni, burkolt megjegyzésekkel ugyan, de a szándék egyértelmű. „... komoly hibák vannak. Ezeknek többsége természetesen következik az elvi kérdésekkel foglalkozó tanulmányi rész hibáiból.”⁸² Ezt a fejezetet meglepő módon pont Dégh Linda írta. Ugyanakkor a szerző hiányosságaira sokkal nyíltabban is felhívja a figyelmet: „Dégh Linda olyan feladat elvégzésére vállalkozott, amit legalább is mai felkészültsége mellett megoldani nem tudott.”⁸³

A fentiek alapján láthatjuk, hogy Banó tehát könnyedén alkalmazkodott az új helyzethez: míg korábban a szakmai hibáinak kiemelésével kísérelte meg ellenfele presztízsének rombolását, itt az ideológia eszközt felhasználva próbálta meg Dégh tudatlanságát és alkalmatlanságát bebizonyítani. Ez a harc azonban túllépett az értelmetlen tudományos élet keretein, már sokkal többről volt szó, hiszen ebben a kényes időszakban az ember egyetlen apró hiba miatt is elveszthette az állását. Ennek fényében még súlyosabbnak tűnik Banó István utolsó „vádpointja”, mikor is megkísérli a narodnyikizmus⁸⁴ gyanújába keverni ellenfelét: „Mi ez? Narodnyikizmus? Nem, eddig a fokig a leg-túlzabb magyar narodnyikok sem mentek el.”⁸⁵

A kötet szerzői ugyanebben az Ethnographia számban *Válasz Banó Istvánnak*⁸⁶ című cikkükben reagáltak az őket ért támadásra. Ez az írás négy részből áll: az elsőben mindannyiuk nevében cáfolják Banó bírolatának létjogosultságát, majd az egyes szerzők személyes védekezése következik, Péter László, Dégh Linda, végül pedig Katona Imre válaszol a kritikai megjegyzésekre. (Természetesen a Dégh Linda által írt rész a legterjedelmesebb.) Nem sok időt fordítanak magyarázkodásra vagy önkritikára, hanem rögtön ellentámadásba lendülnek és szín-

80 BANÓ I. 1952. 229.

81 BANÓ I. 1952. 229.

82 BANÓ I. 1952. 229.

83 BANÓ I. 1952. 230.

84 Narodnyikok: akik a forradalom vezető erejét a parasztságban látták, túlzott elfogultsággal viseltettek a „nép” iránt.

85 BANÓ I. 1952. 231.

86 DÉGH L., KATONA I., PÉTER L. 1952.

te pontosan ugyanazokat az érveket olvashatjuk tőlük, mint amivel Banó őket bírálta. Ezek a következők: Banó István nem maradt meg a néprajzos szakmában, ideológiailag nem elég képzett, félreértelmezte a könyv állításait stb. Látható, hogy a néprajz szakmai eszköztára mellett ők is a marxizmushoz, az ideológiához nyúlnak, ugyanazt a nyelvezetet használják, amelyet korábban is olvashattunk. Reakciójuk azonban nem marad meg a tárgyilagos hangnemnél, egyértelműen személyeskedő, az emberi gyengeségre, fájó pontokra alapoz. *„Banó István négy esztendővel azután, hogy mindenféle kapcsolatot megszakított a folklór kutatóival és intézményeivel e könyv bírálatára vállalkozott. Csodálkozunk bátorságán, hogy szükségszerű szakmai elmaradása ellenére megtette ezt. (...) Szakmai és ideológiai szempontból egyaránt jól felkészült szakember szükséges ahhoz, hogy szakkönyvet bíráljon.”*⁸⁷ Utóbbi megállapítás nem csak azért érdekes, mert személyeskedő, hanem azért is, mert reprezentálja a kor kutatóinak álláspontját arról, mit is tekintettek mérvadónak a tudományos életben, ezek pedig a szakmai és ideológiai szempontok.

A cikk legterjedelmesebb részében Dégh Linda a kritika két gyengéjét említi: 1. írója nem veszi észre a kötet kezdeményező jellegét, 2. kifogásai általánosságban mozognak. Ez azért is fontos, mert Banó későbbi válaszában csak ezt a két tényezőt emeli ki. Dégh Linda sokkal tovább megy, mint szerzőtársai, alapvető célja, hogy kiragadott mondatok, megjegyzések alapján bebizonyítsa, Banó István valójában szemben áll a marxizmussal és a régi rendszer után vágyódik. Ez a vád a narodnyikizmushoz hasonló súlyosságú, egyfajta válasz arra. Alátámasztásához természetesen olykor elég nyakatekert logikára van szükség, de esetünkben ez sem jelent gondot. *„Az ideológiai kifogások mögé bújva követeli voltaképpen a régi módszerek visszaállítását, tiltakozik a történelmi szemlélet, tehát a marxista igényű népköltés kutatás ellen.”*⁸⁸ Azáltal, hogy neki ellent mondott: *„Banó a marxista szempontú népköltési kiadványt helyteleníti (...) elveti a marxista történelmi folklór elveit.”*⁸⁹

Ez a visszavágás ismételten nem maradhatott válasz nélkül, hiszen olyan kényes kérdések vetődtek fel (különösen Dégh Linda jóvoltából), amelyeket nem szabadott nyitva hagyni.

87 DÉGH L., KATONA I., PÉTER L. 1952. 234.

88 DÉGH L., KATONA I., PÉTER L. 1952. 237.

89 DÉGH L., KATONA I., PÉTER L. 1952. 239.

A cáfolatra 1953-ban ugyancsak az Ethnographiában került sor, a *Megjegyzések a Kálmány kötet körüli vitához*⁹⁰ című tanulmányban. Ebben Banó már meg sem kísérli azt a látszatot kelteni, hogy jobbító szándékkal a Történeti énekek és katonadalok kötet elvi hibáira akar rávilágítani, sőt már azt is elveti, hogy látszólag legalább a kötet összes szerzőjével foglalkozzon, itt már minden figyelem Dégh Lindára irányulhat. A rend kedvéért válaszol a szerzők vádjaira és a korábbinál jóval részletesebben fejt ki az első kritikában felsorolt hibákat, ezzel is azt bizonyítva, hogy Dégh Linda elmarasztalása nem volt megalapozatlan: „*Dégh Linda helytelenül állítja szembe egymással a műköltészetet és a népköltészetet. (...) A népköltés és a műköltés viszonyában az ellentétes osztályok kifejezésének harcát láthatjuk.*” Ezt a megállapítást Dégh Linda sajátjának, föltétlenül olyannak kell tartanunk, amellyel Dégh Linda azonosítja magát.⁹¹ Ezt a logikai láncolatot azért állítja fel, hogy bebizonyítsa, nem alaptalanul illette Dégh Lindát a narodnyikizmus vádjával. A cikk további részében még válaszol a személyét ért vádakra, majd át is tér az ellentámadásra és ő is közvetlen módon támadja meg Déghet, rávilágítva gyenge pontjára: „...*azt a látszatot akarja kelteni, hogy Dégh Linda fejlődése a marxista-leninista folklórtudomány vonalán töretlen lenne. (...) Pedig ez a fejlődési vonal egyáltalán nem töretlen, két évvel a felszabadulás után, 1947-ben Dégh Linda a pszichoanalitikus módszer feltétlen hívének vallotta magát.*”⁹² Ezzel az utolsó dőfessel zárta le Banó István a tanulmányát, és mint kiderült, az egész nyilvános vitát is, a néprajz ismert fórumain legalábbis nem folytatódott tovább.

Talán fel sem tűnt, hogy már jó ideje eltértünk a kiindulópontot jelentő kötettől, a Történeti énekek és katonadaloktól. Ez is azt támasztja alá, hogy a könyv csak ürügy volt, keretet adott a két fél konfliktusának, „jókor volt jó időben”. Hogy ezen a „csatatér” szerepen kívül nem igazán volt más funkciója, azt bizonyítja a tény, hogy később el is vesztette jelentőségét, mivel a vita résztvevői felhagytak az alakoskodással, végül már nyíltan szegültek szembe a egymással, egyre kevésbé foglalkozva a látszattal.

Dolgozatomban két problémakörrel foglalkoztam. Az első, nagyobb rész célja az volt, hogy bebizonyítsam, a néprajz egy alakját, vagy bármely kutatási témát, milyen sok szempontból lehet megközelíte-

Összegzés:

90 BANÓ I. 1953.

91 BANÓ I. 1953. 383.

92 BANÓ I. 1953. 385.

ni és ennek köszönhetően milyen sokféle olvasatot lehet létrehozni a szerző személyiségétől, szakmai érdekeitől és a kor szellemiségétől, az uralkodó eszmerendszertől függően.

Ki is volt tehát Kálmány Lajos? Pap, néprajzi gyűjtő, vagy a marxizmus korai képviselője? Láttuk, mennyiféleképpen lehet megrajzolni egy már letűnt életet attól függően, milyen szemszögből vizsgáljuk, mit emelünk ki, mire is akarjuk felhasználni. Semelyik írást sem lehet igazán objektívnak nevezni, mégis talán az 1952-es kötet ment el a legtovább a gyűjtő képének torzításában. Ez annak is köszönhető, hogy egy olyan korszakban íródott, ahol a megfelelés vágya az összes addigi elképzelést felülmutta, sokan minden eszközt megragadtak, hogy bizonyítsák a hatalommal való közösségüket. Az így létrejött értelmezések igazolják az állítást, miszerint az írás hatalom és csak a szerzőn múlik, mennyire bánik vele etikusan. Kálmány Lajos valószínűleg sohasem gondolta volna, hogy az utókor ekkora jelentőséget tulajdonít munkásságának, és hogy milyen sokféle gondolatot társít hozzá annak ellenére, hogy azokat nem ő fogalmazta meg.

A második, rövidebb részben a néprajz egy szakmai vitáját példaként kiemelve arra próbáltam meg fényt deríteni, hogy egy-egy tudományos művet a sok egyéb alakító tényező mellett milyen mélységeig befolyásolhat egy személyes konfliktus és ez miként csapódik le a kész szövegben, veszélyt jelentve az olvasóra, aki nem feltétlenül ismeri az ügy hátterét.

Az ember nem tud túllépni bizonyos korlátokat: bár azt hihetnénk, a tudománytól távol áll minden kicsinyes, hétköznapi vita, kiderül, hogy valójában ez is egy olyan terület, amit a szakmai szempontokon kívül sok minden más is meghatároz. Ennek ismeretében kell olvasni az egyes írásokat, hiszen egy tanulmány, cikk létrejöttében a tudományos gondolkodáson kívül oly sok minden szerepet játszik: a néprajzkutató személyisége, személyes és szakmai konfliktusai, a „kordivat” vagy akár a politika. Úgy tűnik, a néprajzosnak nincs könnyű dolga, elvégre honnan is tudhatná, hogy egy-egy tanulmány kétértelmű megjegyzései mögött milyen szakmai vagy személyes ellentétek húzódtak meg.

A vita vizsgálatának kezdetén felvetődött bennem a kérdés, hogy mennyire lehet létjogosultsága ennek a témának, vagy ez már valóban a „néprajzi bulvár hírek” körébe tartozik? Úgy vélem, van létjogosultsága és ebben csak megerősítette egy, az Etnológiai Adattárban talált feljegyzés, amelyre Banó István 1848-as mappájában a hivatalos iratok, és levelezések között találtam. A kézzel írott cetlin név és minden egyéb adat nélkül a következő megjegyzés szerepelt: „*Kapcsoljuk ki:*

az egyes nem szakmai, i intézeti, hanem személyes ellentéteket. Próbáljuk a magánügyet szétválasztani az intézeti és a 48-as ügyektől. ... és referálhatunk a Miniszter Úrnak (hétfő).⁹³ Bár az irat keletkezésének körülményei valószínűleg már soha nem fognak kiderülni, ez a pár sor nagy tanulsággal szolgál: bizony a néprajzkutató is ember...

Bibliográfia

BANÓ István

1941 *Baranyai népmesék*. Új Magyar Népköltési gyűjtemény II. Budapest, Franklin

1944 Egyéniség és közösség szerepe a népmese életében. *Ethnographia* LV. évf. 26-34.

1947 Mesemorfológia, meseélettan. (Hozzászólás Dégh Linda: Adatok a mesekeret jelentőségéhez című cikkéhez). *Ethnographia* LVIII. 1-2. sz. 85-90.

1952 Történeti énekek és katonadalok. Könyvszemle. *Ethnographia* LXIII. évf. 1-2. sz. 229-233.

1953 Megjegyzések a Kálmány kötet körüli vitához. *Ethnographia* LXIV. évf. 380-386.

1848-49-es kutatás dokumentumai, levelezései. Ethnológiai Archívum Kéziratgyűjtemény: EA 12807- 48, EA 12807-98,

BODRITS István – 1995 Péter László élete és munkái. *Tiszatáj* 1995. febr. 93-96.

DÉGH Linda

1941 *Pandur Péter meséi I-II*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény III-IV. Budapest, Franklin

1944 Adatok a mesekeret jelentőségéhez. *Ethnographia* LV. évf. 130-139.

1947 Válasz Banó Istvánnak. *Ethnographia* LVIII. 1-2. sz. 90-98.

1952 Kálmány Lajos munkássága és a történeti énekek. In: Kálmány Lajos (szerk.): *Történeti énekek és katonadalok*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, Közoktatásügyi Kiadóvállalat 71-129.

1955 *Kakasdi népmesék I*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII. Budapest, Akadémia Kiadó

1960 *Kakasdi népmesék II*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény IX. Budapest, Akadémia Kiadó

DÉGH Linda, KATONA Imre, PÉTER László – 1952 Válasz Banó István bírálataira. *Ethnographia* LXIII. évf. 1-2. sz. 233-242.

- DIÓSZEGI Vilmos – 1979 Kálmány Lajos. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon II.* Budapest, Akadémia Kiadó 730.
- FÜLÖP Lajos – 1987 Banó István emlékezete. *Néprajzi Hírek XIV. évf. 1. sz.* 50-52.
- HOLLÓSI Zsolt – 1998 Péter László: "Szeged legnagyobb kincse: a múltja." Beszélgetés Péter László irodalomtörténésszel. *Tiszatáj. 52. 1998. április.* 89-96. <http://www.hollosizsolt.hu/index.php?waction=ext2> (letöltés ideje 2012. január 5.)
- JUHÁSZ Antal – 2007 Péter László nyolcvanéves. *Néprajzi Hírek 2007/1-2. 36. évf.* 73-75.
- KÁLMÁNY Lajos
- 1875 Mesterműszók. Tímármesterség. *Magyar Nyelvőr, 1875. 4.k.* 164-165.
- 1877 *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból I. Pécskáról való.* Arad, Réthy Lipót nyomdája
- 1878 *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból II. Elegyes.* Arad, Réthy Lipót nyomdája
- 1881a Népköltésünk gyűjtésének sorsa a vidéken. *Pesti Napló, 1881. március 17. XXXII. évf. 75.sz. tárca*
- 1881b *Szeged Népe I. Ős-Szeged népköltése.* Arad, Réthy Lipót és fia nyomda
- 1882 *Szeged Népe II. Temesköz népköltése.* Arad, Réthy Lipót és fia nyomda
- 1885 *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya.* Akadémiai Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XII. kötet 9. sz. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Franklin
- 1886 A vidékről. *Szegedi Híradó, 1886. január 29. XXVIII. évf. 23. sz.* 2-3.
- 1891 *Szeged Népe III. Szeged vidéke népköltése.* Szeged, Bába Sándor Könyvnyomdája
- 1893 *Világunk alakulásai nyelvhasználatunkban. Mithologiai tanulmány.* Szeged, Bába Sándor Könyvnyomdája
- 1914a *Hagyományok I. Mesék és rokonneműek.* Vác, Első Váci Sajtó
- 1914b *Hagyományok II. Borbély Mihály mondása után.* Szeged, Dugonics- Nyomda R. T.
- 1914c *Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye.* Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII. kötet, Budapest, Athenaeum Nyomda
- 1952 *Történeti énekek és katonadalok.* Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, Közoktatásügyi Kiadóvállalat
- 1954 *Alföldi népballadák.* Budapest, Akadémiai Kiadó

KOVÁCS Ágnes

1961 Benedek Elek és a magyar népmese kutatás. *Ethnographia*.
LXXII. évf. 3. sz. 430–444.

1988 Búcsú Banó Istvántól (1918-1987). *Ethnographia* XCIX. évf.
3-4. sz. 419-422.

MARKÓ László (szerk.)

2009a *Ortutay Gyula Napló 1. 1938-1954*. Budapest, Alexandra
Kiadó

2009b *Ortutay Gyula Napló 2. 1955-1966*. Budapest, Alexandra
Kiadó

MIKLÓS Péter – 2003 *Kálmány Lajos csanádpalotai évei*. A Makói
Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetek 35. [http://www.sulinet.
hu/oroksegtar/data/egyhaztortenet/Makoi_kereszteny_fuzetek/
pages/035/000_konyveszeti_adatok.htm](http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhaztortenet/Makoi_kereszteny_fuzetek/pages/035/000_konyveszeti_adatok.htm) (letöltés ideje: 2011. okt. 28.)

ORTUTAY Gyula – 1941 Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés.
Szellem és Élet 4. évf. 4. sz. 192-202.

PÉTER László

1952 Kálmány Lajos. In: Kálmány Lajos (szerk.): *Történeti énekek és
katonadalok*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, Közoktatásügyi
Kiadóvállalat 5-63.

1956 Humanizmust, demokráciát! *Szeged Népe* I. évf. 4. sz. 1956. nov.
4. vasárnap

SZINNYEI József – 1980-1981 Kálmány Lajos. In: *Magyar Írók Élete
és Munkái V. kötet* 1897. A Magyar Könyvkiadók És Könyvterjesztők
Egyesülete Utánnommat-sorozata. 870-871.

UJVÁRY Zoltán

2007a *A folklórkutatás eredményei a XIX. században*. [http://mek.
oszk.hu/05100/05165/](http://mek.oszk.hu/05100/05165/) (Letöltés ideje: 2012. 04. 14.)

2007b A nagy magyar folklorista Kálmány Lajos 1852-1919. In:
Ujváry Zoltán (szerk.): *Magyar folklórtörténet I.* Debrecen,
Kapitális KFT. Magyar Néprajzi Könyvtársorozat 321-359.

VICZIÁN János – 2001 Kálmány Lajos. In: Dr. Diós István (szerk.)
Magyar Katolikus Lexikon VI. kötet. Budapest, Szent István Társulat
az Apostoli Szentszék Könyvkiadója 64.

VOIGT Vilmos – 1990 Dégh Linda köszöntése. *Néprajzi Hírek* 1990/3-
4. 19. évf. 96-97.